

КАЗКОЗНАВСТВО

УДК 82.0:398.21(=161.2)

Жанрово-видовий феномен української народної казки

Світлана КАРПЕНКО

Кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філології і психології факультету лінгвістики
Білоцерківського національного аграрного університету
09100, Київська обл., м. Біла Церква, пл. Соборна, б. 8/1
e-mail: platinumS@list.ru

У статті порушено проблему класифікації жанру казки. Розглянуто жанровий поділ українських народних казок, який здійснили попередники, звернуто увагу на подібність і відмінність класифікацій. Висунуто власну класифікацію та прокоментовано причини поділу казок за метою висловлювання. На думку дослідниці, вивчення казки вимагає злагодженого механізму співпраці науковців. Цього можна досягнути шляхом створення певного центру чи мережі наукових осередків, які б відстежували повноту досліджень теми та фіксували прогалини у вивченні жанру казки.

Ключові слова: українська народна казка, класифікація, жанр, функція, казкознавство.

Вивчення фольклорних жанрів малої епіки не залишають науковці від покоління до покоління. Стартувавши в ХІХ ст. збірками з коментарями, жанр казки, зокрема, набув колосальних розмахів вивчення у синхронію та діахронію, зачепивши широкий спектр дотичних наук: філософії, історії, соціології, археології, антропології, біології, географії, культурології, психології, лінгвістики, педагогіки, фізики та ін.

Мотивовані багатою народнопоетичною спадщиною та науковими пошуками попередників ХІХ ст., фольклористи ХХ ст. підготували ґрунт для глибокого дослідження казки. Цей фольклорний пласт увібрав у себе всі історичні та доісторичні відгомони, розуміння яких першочергово покладають на науковців. Ще російський казкознавець В. Пропп свого часу вів мову про генетичний зв'язок казки з давніми формами оповіді, "коли герой втрачає своє ім'я, а розповідь втрачає свій сакральний характер, міф і легенда перетворюються в казку" [18]. Універсальність жанру казки полягає в утилізації фольклорної сировини в чітку структуру, нові казкові сюжети, органічне прийняття, поглинання сюжетоснови та створення на її базі твору. Віра в сакральність слова і словесної формули існує й донині та потребує подальшого вивчення на психокультурному рівні. У текстах казок зафіксовано елементи міфологічного, ритуально-обрядового, релігійного, історичного, соціального характеру, відгомони давніх епох, нашарування пізніших часів, запозичення та перегуки з ліричними героїчними чи іншими неказковими жанрами, що підтверджують праці Л. Дунаєвської [13], О. Таланчук [23], Л. Мушкетик, В. Давидюка, О. Собецької та ін.

Казковий жанр завжди був актуальний у дидактиці. Його інформативність полягала у символічності образів і філософському розумінні добра та зла. Нині ставлення до народної казки набуває нової сакралізації. Стаючи рідкісним явищем, казка переживає новий виток популярності на зразок європейських хвилювань навколо казок братів Грїмм. Із цікавістю сприймає молодь наукову інформацію про міфічну

природу казки, про приховані смисли та символи. Їхня ерудованість не дасть упасти в забуття народним сюжетам, а сприйняття казки як сакрального тексту не дозволить зруйнувати її структуру. Теоретичне обґрунтування жанру народної казки створює передумови для розуміння текстів як смислових конструкцій народної філософії.

Отже, українське казкознавство спирається на дослідження трьох поколінь українських науковців. Закладені ще у середині XIX ст., засади фольклористичних шкіл сприяють вивченню народної казки в синхронії та діахронії, зумовлюють нові теорії та методологічні прийоми щодо її вивчення, вказують на актуальність символічних підтекстів і багатошаровість сюжетобудови.

В історії казкознавства окремою гілкою постає питання поділу сюжетів казок на види. Спроби класифікації порушували не лише дослідники, а й збирачі та укладачі збірників. У своєму дослідженні ми спробуємо окреслити основні відомі нам класифікації українських народних казок.

Різноманітність художніх форм казки вважалася її суттєвою ознакою. Що ж до жанрових особливостей, то казка виходить за межі традиційного для науки про народну творчість поняття жанру, це, радше, – окремий, специфічний масив, який об'єднує в собі різнохарактерні художні, композиційні та загалом жанрові особливості матеріал [9, 5]. Такі погляди в казкознавстві не поодинокі. намагання вчених створити власні класифікації казкових сюжетів не було випадковим. Друга половина XIX ст. стала часом систематизації фольклорних текстів, збирання яких розпочалося у першій половині XIX ст. і триває досі. На той час серед зарубіжних науковців уже були вироблені різноманітні класифікації казкових сюжетів, їх автори: І. Ган, Ф. Стіл, Р. Темпл, Г. Грімм, І. Якобс та ін. **Перші спроби класифікації були наслідуюванням** уже відомих збірників народних казок братів Грімм (де казки поділялися на *міфічні*, *героїчні*, *пастуші*, *зооморфні*, *антропоморфні*). На українських теренах фольклористи дискутували з приводу класифікації казок про тварин Л. Колмачевського [14], загальновидової палітри казок П. Чубинського [24], П. Куліша, І. Франка [25], П. Іванова [16] та ін. Класифікації суттєво відрізнялися одна від одної.

Наприклад, П. Чубинський, з огляду на європейську класифікацію, поділив казки лише на два види: *міфічні та побутові*. Другий том видання – “Малоросійські казки” – увібрав 148 фантастичних і 145 побутових записів, до того часу невідомих у літературі. Саме серед побутових записів знаходимо казки про тварин [24].

Прихильники школи запозичень (М. Дашкевич, І. Франко, П. Куліш та ін.) вид міфологічної казки поділяли на суто *міфічні та демонічні, побутові* без змін [15].

П. Куліш у статті “Погляди на усну словесність українську” (1876) зробив спробу типології українського казкового матеріалу, виділивши у ньому “три типіща”: 1) *казки з прасвіту* про зміюк та людодідів; 2) *“розважливі”* (у значенні медитативності, філософічності); 3) *посміхові*. Другий та третій типи виділено за метою висловлювання, а перший – за тематикою, що порушує принцип єдинокритеріального поділу [15, с. 46].

Досліджуючи сюжети українських казок учені погоджуються з антропоморфізацією в них явищ етичних норм українського народу. Із цього приводу П. Куліш зазначає: “Образи з надісторичного миру любить вона (казка) чоловічити, а в мирі людському розумові та правді дає верх над силою та пихою” [15, с. 43].

І. Рудченко спробував вирішити проблему недосконалості наукової класифікації казок. Як відомо, у європейській традиції казки поділяли на *міфічні, героїчні, пастуші, зооморфні, антропоморфні* і т. ін. Такий поділ І. Рудченко цілком слушно вважав штучним, а тому віддав перевагу народному, тематичному групуванню – *про звірів, про птиць, нечисту силу, зміїв, богатирів, про билицю, бувальщину*. Перші п'ять тем виокремлено за головними героями, а дві наступних – за сюжетною лінією [20]. Це, звісно, було порушенням принципу поділу, неоднаковим методом типізації. Причина вбачається в тому, що казки про билицю та бувальщину є перехідними із легенд і повір'їв, знаходяться на межі зіткнення казкового та дійсного, з елемен-

том переваги казкового. Це сюжети про людей, насичені соціальним підтекстом та елементами (див.: “Кривенька Качечка”, “Семиліточка”). Виділення власне казки серед оповідних творів виявилось для І. Рудченка досить хитким, тому він пішов тим самим шляхом, що й інші видавці того часу, і поруч із казками помістив різножанрові оповідки (байки, небилиці, анекдоти та ін.).

Складність поділу українських народних казок на види полягала у множині сюжетів, які оповідачі подавали, як казки. І. Франко у своїй спробі класифікації виділив: 1. *Казки звірині* (за героєм) 2. *Казки властиві*: (за багатьма ознаками) а) казки *чудесні* (чарівні предмети, властивості, обставини); б) казки *легендарного характеру* (за жанровою подібністю до легенди); в) *казки-новели* (за жанровою подібністю до новели); г) казки *про дурного чорта або велетня* (за героєм); 3. *Анекдоти* (за жанром) [25]. М. Грушевський критикував такий поділ, вважаючи основною помилкою те, “що він класифікує не прості мотиви, а доволі складні комбінації їх, і притім занадто притримується германських казкових тем...” [6].

М. Грушевський не подає класифікації казок, а виділяє головні казкові *мотиви-образи* чи “*мікротеми*”. Тут розглянуто: 1) космічні сили чи космогонічні образи; 2) образи Змія; 3) Баби-Яги; 4) Коцюя; 5) тваринні персонажі тощо [6]. Єдність поділу на мікротеми зумовлена єдиним принципом – за головними героями.

Не маючи авторитетних наукових орієнтирів, збирач і дослідник казок Слобожанщини П. Іванов, керуючись науковою інтуїцією, зібрані тексти розподілив на три групи: *казки про тварин, міфологічні та побутові*, куди увійшли й анекдотичні розповіді (за визначенням фольклориста – “побрехеньки”). На його думку, “деякі з казок не підпорядковувалися жодному з трьох взятих розділів, або, точніше сказати, могли бути зараховані до кожного з них” [16, с.12].

Методологія вивчення казки неодноразово фігурувала у дослідженнях етнографів, літературознавців, педагогів, філософів: М. Шашкевича, А. Метлинського, Л. Боровиковського, М. Максимовича, О. Потебні, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, Ф. Колесси, С. Людкевича, Д. Мордовця, К. Шейковського та ін. Основу для систематизації казок заклали такі визначні дослідники, як: П. Чубинський, М. Сумцов, П. Драгоманов, П. Іванов, П. Єфименко, В. Гнатюк, В. Милорадович, Т. Рильський та багато інших.

Так, генетичний та типологічний підходи до вивчення казки створили передумови для її поділу за формою та видом (*казки про тварин, фантастичні, пригодницькі, побутові казки – у тому числі сатиричні, гумористичні, казки-притчі, казки-байки та ін.*), при цьому кожна з таких груп чи циклів науковці відзначали своїми, притаманними лише їм особливостями побудови художнього образу, характерними прийомами типізації дійсності, засобами композиції.

У основу класифікації художніх зразків В. Гнатюк [7] як упорядник збірників казок фактично поклав ту ж саму загальну схему, що й А. Аарне (покажчик якого був В. Гнатюкові відомий), проте у межах кожного окремого розділу групував матеріал не за сюжетами та мотивами, а за образами звірів. Поступове захоплення покажчиком сюжетів фінської історичної школи (представники якої А. Аарне, В. Андерсон, К. Крон) сприяло тому, що фінський фольклорист А. Аарне у 1910 р. запропонував міжнародний каталог сюжетного репертуару казок, вивчаючи їх технічним порівняльним методом [1, с. 105–110]. Необхідність дослідження казкового матеріалу за принципами фінської школи відзначав М. Андреев, створивши покажчик казкових сюжетів за системою А. Аарне (1929 р.) [3]. У виданні “Указатель українських сказок по сюжетам”, він каталогізував *казки про тварин та чарівні казки* за системою А. Аарне, а *побутові* за власною класифікацією. Ідею автора удосконалили вчені другої половини ХХ ст., зокрема у виданні порівняльного покажчика сюжетів (1979 р.), куди увійшли східнослов'янські казки. Упорядники видання (Л. Бараг, І. Березовський, К. Кабашніков, М. Новиков) створили умови для порівняльного

дослідження казкових сюжетів [21]. Поділ сюжетів у каталозі є сталим: *казки про тварин, чарівні казки та побутові*. Особливістю дослідження став розподіл сюжетів у середині груп. Наприклад, казки про тварин поділено на: 1) *дикі тварини (лисиця)*, 2) *інші дикі тварини*, 3) *дикі та домашні тварини*, 4) *людина і дикі тварини*, 5) *домашні тварини*, 6) *птахи та риби*, 7) *інші тварини, предмети, рослини та явища природи*. Погодьмося, що тематика груп не зовсім логічна. Першу групу варто було назвати “про лисицю”, якщо туди увійшли всі сюжети, де фігурує лисиця-трикстер, що накладається на німецькі народні оповідання про Рейнеке-Лиса. Але ж лисиця в українській традиції має свої особливості, що узагальнюються поняттям “лисяча наука”. Дослідження цього образу спостерігаємо у працях В. Адріанової-Перетц (про лисицю-сповідницю) [2] та С. Карпенко (лисиця-трикстер).

Описуючи природу казки, конструюючи загальний макет чи кліше, фольклористи звертали увагу на: художні образи, психологію характерів, ситуації, художні деталі казкового епосу, специфічні художні форми відображення життя, смаки та сподівання певного народу у певний час його історії. Структурно було виділено: *орієнтацію на вимисел*, яка цікава прозорим натяком – алегорією – на конкретне життєве явище, що усвідомлюється виконавцем і слухачем; *розважальністю*, що є хиткою умовою, тому що казка розказана не для розваги, а з метою дидактичною, повчальною, перетворюється у легенду, повчання і при цьому набуває нових особливостей побудови [11, с. 8].

На кінець ХХ ст. науковці звернулися до специфіки жанрової системи казок (О. Бріцина, Л. Дунаєвська, І. Денисюк, В. Сокіл, В. Давидюк). Важливим прикладом аналізу казки для українських науковців стали дослідження В. Проппа. У праці “Морфологія казки” (1928 р.) [17] він застосував лінгвістичну методологію до народної епіки. Грунтуючи свої дослідження на вченні Жозефа Бедьє “Les Fabliaus” (1893 р.), учений запропонував головними структурними одиницями народної казки вважати функції персонажів. Він першим усвідомив, що казки містять змінні та сталі елементи, що основними частинами казки є функції дійових осіб і саме їх треба виділяти як домінуючі характеристики сюжету і жанру. Класична казка, на думку В. Проппа, членується на 31 можливу функцію, послідовність яких у різних творах переважно однакова, але сума може бути різною [17]. Експеримент В. Проппа був підхоплений багатьма вченими, знайшов чимало вдячних послідовників.

Спроба розвинути вчення В. Проппа, повернути його в “ширше русло” належить американському вченому К. Пайку, який запропонував тримодальне структурування епічних елементів для аналізу казок: спосіб зображення, спосіб вияву та спосіб дистрибуції через дослідження мінімальних одиниць способу зображення (мотифему та аломотив). Метод К. Пайка, його ідея мотифем та аломотивів у межах певного жанру дозволяє, як і метод В. Проппа, визначити рівень майстерності чи пам’яті окремого оповідача, аудиторії, в якій звучить фольклорний твір, історичні (часові) та географічні (просторові) особливості тексту. Однак слід зазначити, що застосування епічних одиниць придатне лише для граматичного (структурного) вивчення жанрової природи фольклору, епіки зокрема, зовсім не зручне для спостереження естетичної природи народної оповідальної традиції взагалі [11, с. 10–13].

В іншому взірцевому й для сучасників дослідженні “Історичні корені чарівної казки” [18] В. Пропп показав застосування історико-генетичного методу дослідження фольклорних явищ через аналіз їх етнографічних зв’язків (так званий метод “етнографізму”). На явищі типології зв’язків казок із соціальною та побутовою дійсністю поза ними, учений виділив *чотири типи сюжетів*. До *першого* типу зараховано випадки прямого відображення в казках колишніх інститутів і повного накладання обрядів та звичаїв на казковий сюжет. Найчастішим, на думку дослідника, є *другий* тип – переосмислення, коли замінюються окремі елементи обряду або мотивація. *Третій* тип пов’язаний із запереченням дійсності, рухом від супротивного: форми

обряду в сюжеті нібито збережено, але обряд має протилежне значення. І *четвертий* тип названо "гібридним поєднанням", коли сюжет складається шляхом перенесення нового на старе [19, с. 5]. Свого часу ця робота була засуджена радянською фольклористикою за внесення шкідливих теорій у галузь вивчення казок. Наприклад, С. Лазутін у статті "Реставрація віджилих теорій" ("Литературная газета", Москва, 12 липня 1947 року (№ 29), с. 4) засуджує думку В. Проппа, що визначальним фактором ідейно-змістової та художньої суті народних казок є реальна дійсність, а не обряди, міфи, форми первісного мислення і деякі соціальні інститути; історія розвитку казки не повинна зводитися до безперервного самодостатнього переусвідомлення раз назавжди створених (на основі міфу й обряду) сюжетно-композиційних схем. За словами критика, така концепція є суто ідеалістичною. Вона "виразно змикається не тільки з теорією міфологів, але й з ворожою реакційною концепцією французької соціологічної школи". Ідеї згаданої школи у 1920-х роках активно використовували в Україні у дослідженнях із фольклористики М. Грушевський і К. Грушевська [6].

Отже, казка за своєю природою забезпечувала широкий простір для участі в процесі її творення та поширення індивідуального творчого начала, стримуваного різноманітними чинниками формального порядку (усталеною фабулою, внутрішньою цілісністю сюжету та мотиву, законами композиції, системою так званих загальних місць) та сполучався з певною казковою традицією.

Г. Сухобрус у тяжкий для фольклористики період нівелювання думками, зуміла висловитися з приводу класифікації українських народних казок. Вона підсумовує думки попередників щодо жанро-видового поділу казок і пропонує вирізнити *основні групи казок: казки про тварин, фантастично-пригодницькі, героїчні та соціально-побутові*. Серед казок про тварин суто для дітей, виокремлює *казки типу притч і байок* (адресовані для дорослих) [22].

Будучи глибоким аналітиком, І. Березовський [4] висловив думку про здійснення наукової класифікації фольклору, що має передусім пізнавальне значення. Класифікація такого типу має розкривати особливості жанрової системи фольклору на кожному історичному етапі, відбиваючи історію виникнення, складання та розвитку кожного жанру зокрема, повинна сприяти з'ясуванню закономірностей його розвитку й характеру зв'язку з тим конкретним соціальним і етнокультурним середовищем, в якому він виникав і потреби якого був покликаний задовольняти; повинна допомогти збагнути характер взаємодій жанру з різними видами та формами художньої й історично-побутової практики народу [4, с. 41]. Завдання, що здавалися нереальними для фольклористів часу І. Березовського, намагалися здійснити В. Давидюк [8], Л. Дунаєвська [12], О. Бріцина [5] та ін. казкознавці останньої третини ХХ ст. та наші сучасники.

На поділ казок за певними видовими ознаками вказувала Л. Дунаєвська. У своєму дослідженні "Українська народна казка" (1987) [11] вона подала складнішу класифікацію, але зупинилася на жанрово-видовій палітрі казок попередників. Серед казок *про тварин* нею виділено дві групи сюжетів: *алегоричні казки і повчально-розважальні* (критерій виділення один – за метою висловлювання). У групі алегоричних казок виділено *байки*, а повчально-розважальні розгалужуються на *докучливі* (кумулятивні). "Чистим" жанром казок про тварин вона вважає саме повчально-розважальні, та й ті, що мають пісні-сигнали ("Колобок", "Рукавичка", "Коза-Дерева" та ін.). Художніми засобами сюжетів є: ретардація, градація, гіпербола та числова символіка. Порівняльне дослідження жанрів народної легенди та чарівної казки Л. Дунаєвська здійснила у дисертаційному дослідженні, де вона погоджується з думкою попередників про відображення в сюжетах певного ритуального дійства (ініціація), наявність традиційних ініціальних і фінальних формул, міжнаціональні формотворчі ознаки, наявність міфічного персонажа, який переважно перебуває у контрадикторній позиції до головного героя (у казках про тварин – тотем). Со-

ціально-побутові казки без змін. За спостереженнями Л. Дунаєвської, конфлікт є характерною ознакою не лише соціально-побутових казок. Він присутній у всіх казках, бо це тема оповіді. Зав'язка діалектично пов'язана з розв'язкою, що є ще однією ознакою дотримання теми оповіді.

Даючи визначення жанру казки та намагаючись узагальнити думки попередників, Л. Дунаєвська означила їх як "епічні оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному викриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії". Проте, низка сюжетів казки не підпадають під таку загальну характеристику. Постає питання: у чому полягає героїзм чи сатира казки, скажімо, "Колобка" чи "Рукавички", чи "Курочки Ряби".

Додаткове світло на цю категорію сюжетів проливає В. Давидюк, визначаючи міфологічні елементи, відбиття головних атрибутів первісного мисливського суспільства, мотивів ритуально-утилітарного змісту. "Мотиви і сюжети багатьох казок настільки віддалені від нас, що відшукати якісь їх ритуально-звичаєві підтвердження почасти буває майже неможливо. Ізольоване ж від обрядової практики дослідження мало що додає до їх розуміння. А що стосується природи казкового вимислу, який і є міфологічною суттю казки, то тут скоріше можна вести мову про якісь окремі міркування, ніж цілковите встановлення істини, або ж близький до цього стан" [9, с. 23]. Обґрунтовуючи належність до казки різних за структурою сюжетів, учений дійшов висновку, що "всяка традиційна розповідь, що втрачала достовірність і не заслуговувала серйозної уваги, претендувала на зневажливе означення словом "казка" чи "байка", що мало таке саме значення, як сьогодні "говорильня". Унаслідок цього під поняттям казки чи байки побуває багато різнопланового матеріалу як за походженням, так і за структурно-композиційними особливостями" [9, с. 23]. Крім того, автор вважає казки про тварин найбільш неоднорідною групою як за походженням, так і з функціонального погляду. Навіть не заглиблюючись у семантику їхніх головних мотивів, дослідник спроможний вичленити серед них казки, що могли мати колись певний ритуально-утилітарний зміст. Головною функціональною прикметою вчений вважає кумулятивність, а жанровою – семиперсонажність і наявність ритмізованих рефренів, що могли колись виконувати роль ритуальних молитов ("Колобок", "Коза-Дерева", "Рукавичка"). Він називає їх ритуально-тотемістичними й єдиними в жанрових відгалуженнях казок про тварин, що належать до міфологічних різновидів. Інші ж казки про тварин учений систематизував у такі групи: алегорична казка-байка ("Лисичка і Журавель"), авантюристична ("Пан Коцький"), дидактично-табуїтивна ("Котик і Півник"), казки-притчі ("Куликове болото"), казки-потішки ("Розкажу вам казочку..."). В інших працях В. Давидюка ("Історична символіка української кумулятивної казки", "Чи казка справді небиліця?") опрацьовано лише деякі групи казок, зокрема ритуально-тотемістичні [8, с. 13–35].

Виходячи за межі одного жанру, науковці намагаються класифікувати казки за сюжетами та мотивами (на зразок класифікації пісенної творчості). Здійснені до сьогодні класифікації казок на емпіричному рівні використовують при укладанні збірників, мають утилітарне, прикладне значення.

На сьогодні в підручнику з української народної творчості М. Лановик і З. Лановик [15] подано думку про традиційний, прийнятий у сучасній українській фольклористиці поділ казок на: 1) *казки про тварин* (птахів, рослин, комах) – за героями; 2) *чарівні* (їх іноді називають героїчні чи фантастичні) – за предметами-атрибути героя; 3) *суспільно-побутові* (реалістичні, новелістичні) – за місцем події (з окремими розгалуженнями чи підвидами у кожній з названих груп). Така класифікація, на їх думку, є цілком прийнятною, тому автори підручника беруть її за основу, долучивши пласт казок із міфологічними мотивами (окрему групу яких виділяє М. Грушевський), умовно названу 4) *культуро-анімістичні* (міфологічні) казки – за

змістом. У наведеній класифікації відсутній спільний критерій поділу казок на види, що повторює помилку попередників.

Однак об'єктом комплексного монографічного дослідження національна специфіка української казки стала лише у 2010 р. у праці М. Демедюк [10]. Тут використано класичний в українській фольклористичній розподіл народних казок на різновиди: 1) *про тварин* (включно з кумулятивними); 2) *чарівні* (із сюжетами легендарного характеру); 3) *соціально-побутові* (не виокремлюючи новелістичних текстів). Такий обережний крок у видоподілі пояснюється умовністю дослідження жанру казки та приділенню більшої уваги сюжетно-мотивній основі українських народних казок і персонажній системі казкового епосу українців. За сюжетно-мотивною основою виділено: адаптовані українською казкою міжнародні сюжети, народні казки з рисами української ментальності та сюжети з нашаруваннями духовної і матеріальної культури. За персонажною системою казкового епосу, що може бути і тематикою казок, представлено: *образи тварин, міфологічні персонажі, християнські образи, богатири-добротворці, жіночі персонажі, іноетнічні образи.*

Щоб досягти єдності підходу, варто спробувати абстрагуватися від відомих класифікацій і визначити спільний чинник поділу. В. Пропп вважав, що види казок можна визначати за їх структурними ознаками (особливо для творів із чіткою сталою композицією) або за характером дійових осіб (у випадку, коли немає єдності композиції) [18, с. 248]. Цей принцип поділу використано ним при дослідженні російських чарівних казок ("Исторические корни волшебной сказки") [18].

На нашу думку, казки варто поділяти за метою висловлювання: *ритуальні, побутові, дидактичні та екзотичні.* Такий поділ дозволить уникнути проміжних випадків та безсумнівно приєднувати сюжети до певного виду. До ритуальних казок відійдуть сюжети з натяками на способи жертвопринесення, полювання, випікання ритуальних хлібів, створення світу та ін. До побутових – більшість сюжетів соціально-побутових казок про двох братів, про дітей-помічників (Кривенька Качечка, Івасик-Телесик), про побут нашого населення. До дидактичних – казки-потішки, надокучливі казки, на розвиток логіки, пам'яті, ази життєвих цінностей, повчальні, казки-чомучки та ін. До екзотичних – подорожі у тридев'яте царство, про чарівні предмети та незвичайних героїв. Зарахування казки до певної групи, отже, залишається за науковцями. Дитині однаково, до якого виду належить казка. Зручність аналізу сюжетів за такою класифікацією полягає у перегляді функціональної цінності казкових одиниць та більш точному розумінні змісту. Наприклад, велика кількість сюжетів виявиться побутовими: про Сучинського, про Золотоволосу Дитину, про Залізноносу Бабу, про кривих, косооких, людей з певними вадами, що в народній традиції наділені магічними властивостями (не такі як всі). До екзотичних увійдуть подорожі на небо, на хмари, про підземелля. До ритуальних доведеться віднести сюжети, де присутні чарівні тварини-велетні – як образ тотема. Деякі сюжети будуть на межі видоподілу, наприклад, казка "Залізний Вовк" поєднає ритуальну та екзотичну площини.

Складність поділу впливає з множини сюжетних ліній, які доведеться укласти формулами. Лише математичний підхід дозволить абстрагуватися від варіативності.

За нашими спостереженнями, кожна казка має певну умову – зачин. Ця умова не багатоваріантна. Ось формули-кліше для сюжетних ліній казок.

Жили:

дід і баба + не було дітей або онука (онук), або дідова дочка і бабина дочка + баба робить щось шкідливе або бажає багатства + діти стають зняряддям досягнення чи недосагнення бажаного + баба визнає помилку чи не визнає і поплачується за це = дід зі своєю дочкою або дід з бабою живуть щасливо;

чоловік і жінка + не було дітей або народилась дитина з чарівними здібностями, або знайшла дитину + дитина намагається виправити становище в родині: захистити, збагатити + проходить випробування + повертається додому = щасливо живуть далі з новими прибутками;

чоловік + пішов найматися або працював на полі, або мав свою кузню (займався ремеслом), або був ледачим + чужий навчає як жити + виконує завдання або не виконує завдання + знаходить жінку або не знаходить = живе щасливо або не щасливо;

жінка + мала дитину з чарівними здібностями або талановиту дитину, або не мала дітей, або сама мала талант (прясти, ткати, готувати) чи чарівні здібності, або наймалася на роботу, або була не хазяйка + чужий навчає розуму + героїня усвідомлює або не усвідомлює помилки = живе щасливо або не щасливо.

Перед нами моделі казок про людей та організацію соціуму.

Сюжети про людей і тварин чи про тварин свійських і диких також починаються з людей:

Жили:

Дід і баба + була тварина або не було + баба виганяє тварину чи просить діда змайструвати, або готує ритуальний хліб і кладе на вікно, або заміщує діжу + тварина чи тварини намагаються повернутися назад або з'їсти приготовлене + підкреслюється кмітливість баби або ні + тварини мають відплатити за збитки або не відплачують = баба з дідом мають користь або не мають (користь має тварина, яку вигнали);

Чоловік і жінка + мали тварину + вигнали, або продали, або вкрали + тварина проходить випробування + намагається повернутися до господаря або не намагається, набувши нових цінностей = тварина повертається і приносить в сім'ю достаток або тварина не повертається і живе щасливо у новому статусі;

Чоловік + має тварину або зустрічає тварину + тварина випробовує чоловіка або тварина допомагає пройти випробування + чоловік здобуває родину, багатство або виграє суперечку з твариною і отримує винагороду = чоловік живе щасливо у новому статусі або гине;

Жінка + має тварину або не має + продає або втрачає + тварина проходить випробування + повертається до господині у новому статусі або не повертається = жінка знаходить своє щастя або тварина щасливо живе у новому статусі.

Сюжети, що починаються не з людей, а з тварин чи рослин, чи птахів пов'язані з байками (є їх переказами), а тому мають яскраво виражене дидактичне начало.

Жила:

Тварина чи птах, чи рослина + щось зробила чи думала зробити, чи потрапила у біду + інший представник флори чи фауни, чи людина намагаються допомогти, чи скористатися ситуацією на свою користь + знаходиться вчитель-порадник, що змушує чинити за законами доброти = мораль або покаране зло (жадібність), або усунуто біду.

Ось за цими моделями описано всі сюжети українських народних казок. Якщо траплятимуться оригінали, то їхні моделі легко вибудувати або встановити неповноту казки, утрату структурних частин.

Виходячи з теоретичних положень науковців ХХ ст., чітко виокреслюються перспективи майбутніх досліджень. Нині вивчення казки тяжіє до використання запозичених, перевірених часом методик, що торкаються сфер взаємодії чи дотичності казки до різних наук. Такий зв'язок охопить спектр не лише класичних дисциплін (історія, філософія, антропология, етнографія та ін.), а й нових, пов'язаних із технологіями науково-технічного прогресу та ерудованістю сучасного дослідника (комп'ютерна діагностика, соціогенетика, семіотика, наратология та ін.).

Дослідження казки вимагає злагодженого механізму співпраці науковців, що можливо досягнути шляхом створення певного центру чи мережі наукових осередків, які б відстежували повноту досліджень теми та фіксували прогалини у вивченні жанру казки. Українська народна казка постає як мудрість нації, що її створила, як філософія народу, що має глибоке коріння, як духовне джерело, здатне виховувати ще не одне покоління українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аарне А. Несколько параллелей финских сказок к русским и прочим славянским / А. Аарне // Живая старина. – 1898. – Вып.1 – С.105-110.
2. Адріанова-Перетц В. Казки про Лисицю-сповідницю / В. Андріанова-Перетц // Етнографічний вісник. – 1932. – Кн. 10. – С. 27-45.
3. Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне / Н. П. Андреев. – Ленинград, 1929. – 230 с.
4. Березовський І. Розкішна гілка казкового епосу на Україні / І. Березовський // Казки про тварин. – К. : Дніпро, 1986. – 237 с.
5. Бріцина О. Структура та семантика казки: Можливості методики дослідження / О. Бріцина // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 89-90.
6. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1995. – Т. 230. Праці секції етнографії та фольклористики. – С. 396-450.
7. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / В. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1966. – 248 с.
8. Давидюк В. Історична символіка української кумулятивної казки / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 1996. – Вип. 1. – С. 13-35.
9. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк : Вежа, 1997. – 296 с.
10. Демедюк М. В. Національна специфіка української народної казки / М. Демедюк. – Дисертація ... канд. філол. наук за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010.
11. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка / Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.
12. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій / Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997. – 447 с.
13. Дунаєвська Л. Ф., Таланчук О. М. Функція типологічних ініціальних і фінальних формул російських та українських чарівно-фантастичних казок / Л. Ф. Дунаєвська, О. М. Таланчук // Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. – 1983. – Вип. 25. – С. 92-98.
14. Колмачевский Л. Животный эпос на Западе и у славян / Л. Колмачевский. – Казань, 1882. – 324 с.
15. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник / М. Б. Лановик., З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
16. Неїло І. В. Народна проза Слобожанщини у науковій спадщині П. Іванова / І. Неїло // Народні казки Куп'янщини / Упор. І. В. Неїло. – К. : Country Life, 2004. – 215 с. – С. 8-13.
17. Пропп В. Я. Морфология сказки / В. Я. Пропп. – Москва : Наука, 1969. – 168 с.
18. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 335 с.
19. Путилов Б. Н. Перечитывая и передумывая Проппа / Б. Н. Путилов // Живая Старина. – 1995. – № 3 (7). – С. 5-7.
20. Рудченко И. Народные южнорусские сказки. – К. : Вь типографии Е. Фёдорова, 1869. – Вып. 1. – 238 с; К., 1870. – Вып. 2. – 205 с.
21. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград : Наука, 1979. – 437 с.
22. Сухобрус Г. С. Казки / Г. Сухобрус // Українська народно-поетична творчість : у 2-х томах. – К. : Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 353-388.
23. Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість / О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1998. – 247 с.
24. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край... Материалы и исследования собранные чл. П. П. Чубинским. Изданный под наблюдением чл.-сотр. П. А. Гильдебрандта. – СПб., 1872. – Т. 1. – 498 с.; СПб., 1878. – Т. 2. Малорусские сказки. – 698 с.

25. Франко І. Я. Національний колорит у казках Бодяньського / І. Франко // Франко І. Я. Збір. творів: у 50 томах. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 34 – С. 449–456.

Genres and typology of Ukrainian folk tales

Svitlana KARPENKO

The article raises the question of the tale genre classification. The genre division of Ukrainian folk tales, made by the predecessors, has been considered and the similarities and differences of classifications have been pointed out. Author's own classification is suggested and the reasons for tales' classification based on the statement purpose are commented upon. According to the researcher's point of view, tales study calls for a well-coordinated mechanism of researchers' cooperation. It can be achieved by creating a certain center or network of scientific cells which would monitor the fullness of subject research and record gaps in tale genre learning.

Key words: Ukrainian folk tale, classification, genre, function, fairylore.

Жанрово-видовой феномен украинской народной сказки

Светлана КАРПЕНКО

В статье поднята проблема внутрижанровой классификации сказки. Рассмотрены жанровая дифференциация украинских народных сказок, которую осуществили совершили предшественники, обращено внимание на сходство и различие классификаций. Выдвинута оригинальная классификация и прокомментированы причины разделения сказок по цели высказывания. По мнению исследовательницы, изучение сказки возможно только при отлаженном механизме сотрудничества ученых. Этого можно достичь путем создания определенного центра или сети научных центров, которые бы отслеживали полноту исследований темы и фиксировали пробелы в изучении жанра сказки.

Ключевые слова: украинская народная сказка, классификация, жанр, функция, сказковедение.

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2013

Прийнята до друку 11.10.2013

Нові книги

Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст. – Львів: ТЗОВ Дизайн-студія “Папуга”, 2011. – 200 с.

У монографії вперше на основі польових досліджень, а також вітчизняної та зарубіжної літератури зібрано матеріал про Різдво на Лемківщині: традиційне його опрощення, звичаї, обряди, вірування, міфи й уявлення. Підкреслюється, що однією з причин різноманітності елементів різдвяної обрядовості Лемківщини, а також їх спільності із народами карпато-балканського регіону є те, що Карпати споконвіку були контактною зоною різних етносів і культур, місцем перегину малоазійських, балканських, причорноморських, центральноевропейських та скандинавських цивілізаційних впливів та одним із головних дохристиянських сакральних центрів. На основі порівняльно-історичного й семантичного аналізу звичаїв Святвечірнього дійства на Лемківщині та аналогічних західнослов'янських традицій, традицій контактних етносів карпато-балканського регіону виявляється, що вони до сьогодні зберегли праукраїнську основу як один з проявів своєї етногенетичної спільності.

